

Stråkkvartett d-moll op. 42

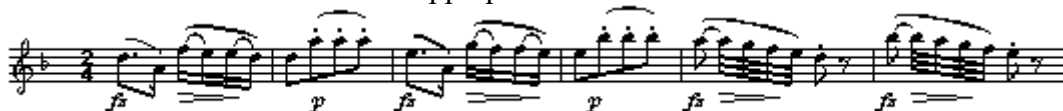
1 *Andante ed innocentemente* 2 *Menuetto. Allegretto* 3 *Adagio e cantabile*
4 *Finale. Presto*

1785

Denna ensamma kvartett är Haydns kortaste och "lättaste" stråkkvartett. Enligt Hans Keller hade man kunnat travestera Mozarts beskrivning av sin pianosonat K545 och ha undertiteln "Liten stråkkvartett för nybörjare". Kvartetten är visserligen kort men lika litet liten som Mozarts sonat. Verket är Haydns 2:a kvartett av 4 i d-moll; den första är den mästerliga kvartetten op. 9:4 och de övriga op. 76:2 och den ofullbordade op. 103.

Kvartettens ursprung är höljt i dunkel. En del fakta talar för att den ingår i en serie om tre korta kvartetter avsedda för publikation i Spanien. Dessa verk anses visserligen ha gått förlorade och var dessutom 3-satsiga. Men förespråkarna för att d-mollkvartetten är en av dessa menar att Haydn i efterhand gett den ytterligare en sats. Att utgivaren är Hoffmeister kan emellertid tala för att verket är en ensling; detta musikförlag hade som affärsidé att ge ut enstaka verk, t.ex. Mozarts kvartett K 499.

Första satsen har ett ovanligt tempo, men är strukturerad i sonatform. Huvudtemat karakteriseras av sforzaton och upprepade motiv:

Redan efter 12 takter befinner vi oss odiskutabelt i F-dur och temat borde kunna kallas sidotema¹. Det är byggt på huvudtemats 5:e takt:

I sidogruppen utvecklas även huvudtemats första takt.

I återtagningen hoppar Haydn från takt 4 till 13 i exposition, vilket alltså utgör sidogruppens första takt.

Menuettdelen i sats 2 går i D-dur:

Trion står i d-moll. På Haydns tid var oftast Menuetten i moll och Trion i dur:

Satsen avslutas i vanlig ordning med menuettens återkomst.

Den långsamma satsen har något som liknar tredelad form, där mellandelen varierar huvudtemats motiv. Huvudtemat klingar fram i tät och sonor stämföring:

Den snabba finalen i sonatform är liksom övriga satser monotematiskt byggd. Den har tydliga kontrapunktiska inslag. Liksom första satsen, ska inte bara expositionen repriseras utan även satsens andra del, bestående av genomföring och återtagning.

¹ Enligt Hepokoski och Darcy, *Elements of Sonata Theory*, räcker det inte med att temat står i dominant-tonarten, det krävs även en cesur (paus eller taktvila) före temat. Saknas cesur kallar dessa forskare expositionen för kontinuerlig utan egentlig sidogrupp.

Huvudtemat börjar direkt i violin 2:

Sidotemat inleds ”unisont”:

Av någon anledning har musiker och publik visat mindre intresse för denna kvartett än musikforskarna, men den är väl värd att bli spelad och avlyssnad. Den är ett utsökt exempel på Haydns konstnärskap. Enligt Hans Keller finns skäl att tro att Mozart i sin d-mollkvartett K 421 inspirerades av Haydns op. 9:4 och att Haydn i sin tur påverkades av Mozarts kvartett.

Kvartetter op. 50

Kvartetterna förespeglades redan 1784 till förläggaren Artaria i Wien men påbörjades av olika anledningar först i februari 1787. De har kallats ”De preussiska kvartetterna” eftersom de vid publiceringen tillägnades Kung Fredrik Vilhelm II av Preussen. Kungen var duktig amatörcellist och kvartetterna innehåller tacksamma cellopartier men dessa skrevs troligen inte med monarken i tankarna, åtminstone inte de två första kvartetternas. Beslutet att dedicera kvartetterna till kungen beslöts antagligen först efter en kunglig gåva i april 1787. I vilket fall som helst saknar verken sådana långa solopartier som Mozart skulle smickra kungen med i sina tre kvartetter från 1789-90.²

Publiceringen av verken visar en mindre tilltalande bild av den store mästarens moral i ekonomiska frågor. Han erbjöd nämligen de sex kvartetterna även till en engelsk förläggare som publicerade dem en kort tid före Artaria. Båda förläggarna blev alltså lurade.

Från och med kvartetterna op. 50 märker man Mozarts inflytande. Mozart, som i sin tur tjuvats så av Haydns op. 20 och kanske framför allt op. 33, hade på hösten 1785 blivit klar med de sex kvartetter som han tillägnade Haydn. Men här i op. 50 finns lite av Mozarts sångbara lyrik. I stället hittar man teknik, som Mozart sällan utnyttjade, t.ex. att bygga upp en sats på ett enda tema. Haydn har blivit berömd för detta mon tematiska arbetssätt. Det finns även många andra skillnader mellan Mozarts och Haydns kvartetter. Mozart använder praktiskt taget aldrig teman med udda taktantal, som är vanligt hos Haydn. Och Mozarts tonarter har oftast aldrig mer än tre förtecken. Hos Haydn träffar man på satser i t.ex. ess-moll och Gess-dur.

² Kvartetterna K 573, 589 och 590. Även Beethoven tillägnade kungen verk, de två cellosonaterna op. 5

Stråkkvartett B-dur op. 50:1

1. Allegro 2. Adagio non lento 3. Poco Allegretto 4. Finale. Vivace
1787

Första satsens sonatform visar åter exempel på Haydns monotematik. Huvudgruppen innehåller tre tydliga motiv. En upprepad baston i cello, en i sekvenser upprepad ”krumelur” och en triolfigur:

The image shows the first two systems of the musical score for the first movement. The first system is marked 'Allegro' and 'dolce'. It features a treble clef with a key signature of one flat (B major) and a 2/4 time signature. The bass line is marked 'p' (piano). The second system is marked 'mf' (mezzo-forte) and shows a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature.

Sidogruppen börjar med en ny kombination av den upprepade tonen och triolfigurerna:

The image shows the second system of the musical score. It features a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. The music is marked 'f' (forte). The bass line is marked 'mf' (mezzo-forte). The side group enters with a new combination of the repeated tone and triplet figures.

Expositionen har repristecken.

Genomföringen utvecklar alla tre grundtankarna.

Återtagningen smyger sig in genom att Haydn utelämnar de tre första takterna av expositionens början:

The image shows the recapitulation of the first movement. It features a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. The music is marked 'p' (piano). The bass line is marked 'viola'. The side group enters with a new combination of the repeated tone and triplet figures, marked 'Atert.' (Atert.).

Codan bygger på huvudtemat och är i de fyra första takterna identisk med expositionens början. Det är numera vanligt att inte reprisera satsens andra del, genomföring och återtagning.

Liksom i alla sex kvartetterna i op. 50 väljer Haydn att sätta den långsamma satsen som nr 2. I op. 20 växlar placeringen av långsam och rörlig mellansats i de olika kvartetterna. I op. 33 har bara de två sista kvartetterna den långsamma stasen som nummer 2.

Här har satsens form tema med variationer. Temat består av 2 x 6 takter, där båda halvorna ska tas i repris enligt partituret. Jag har hört inspelningar där interpreterna avstår från att ta 2:a temahalvan i repris. Den första tema-halvan presenteras i violin 1:

The image shows the first variation of the first movement. It features a treble clef with a key signature of one flat and a 2/4 time signature. The music is marked 'p' (piano) and 'dolce'. The bass line is marked 'f' (forte).

I 1:a variationen ligger melodin i violin 2 medan violin 1 sköter utsmyckningarna.

I den 2:a variationen, som går i ess-moll, är andra temahalvan komprimerad till 5 takter.

I den 3:e variationen, som åter klingar i Ess-dur, är det cellisten som får glänsa med sin rörliga motstämma.

I ett 1797 rest monument i Haydns födelsestad finns en text skriven till denna melodi.

Den rörliga mellansatsen är, liksom i övriga verk i op 50-sextetten, en menuett. Man kan lägga märke till att temats början har stora likheter med föregående sats inledning.

Trions tema börjar också brutna durackord, här fallande:

Menuettdelen återkommer da capo.

Även i finalen härskar monotematiken. Temat har 8 takter och börjar ånyo med en fallande trteklång.

Liksom i inledningsatsen är sidogruppen ingen direkt temaupprepning i dominanttonarten; Haydn bjuder alltid på mer sofistikerade lösningar i sin monotematik.

Sidogruppen inleds med inledningsmotivet som stiger i sekvens och i dialog mellan violinerna följt av 8-delsfigurerna från takt 4:

Genomföringen utvecklar framför allt det fallande brutna ackordet.

Genomföring + återtagning ska inte repriseras. Det är i detta fall fullt förståeligt. I återtagningens slut bjuds nämligen på en överraskning. Det som skulle kunnat vara ett slut, följs av 2 takters generalpaus för att sedan fortsätta i en coda i piano och pianissimo. Endast de två sista takterna spelas i fortissimo.

Stråkkvartett C-dur op. 50:2

1. *Vivace* 2. *Adagio* 3. *Menuetto. Allegretto* 4. *Finale. Vivace assai*

1787

Av Haydns 68 stråkkvartetter står 9 C-dur. Flera av dem är mästerverk, op. 20:2, op. 33:3, op. 54:2, op.74:1 och op. 76:3. Kanske borde även denna kvartett räknas dit. Haydnbiografen, musikvetaren David Wyn Jones, kallar den i alla fall ett enormt utmanande verk.

Första satsen bjuder på flera teman och skiljer därigenom ut sig från många av Haydns kvartetter, inte minst de i op. 50-serien. Beteckningen *Vivace* kan man ställa sig frågande inför. Musiken klingar försynt och begrundande i de inspelningar jag tagit del av och tempot är moderat. Det 9-taktiga huvudtemat är lagt i violin 1. Accenterna i takterna 3,5 och 7 skapar intresse:

Satsen är på vanligt Haydnsätt fylld av överraskande inpass och pauser. Även sidotemat ligger violin 1:

Detta mynnar ut i kromatiska och harmoniska utflykter innan ett sluttema tar vid i violin 2:

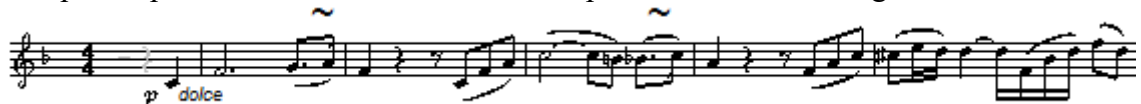
Som synes är sluttemat (G-dur) identiskt med huvudtemat de tre första takterna.

Haydns expositioner ska alltid tas i repris om partituret följs. Dåtidens lyssnare var väl förtrogna med första satsens normala uppbyggnad, och tonsättaren ville förvissa sig om att lyssnarna hade uppfattat temat/ temana, så att de kunde imponeras av deras bearbetning och utveckling i genomföringen.

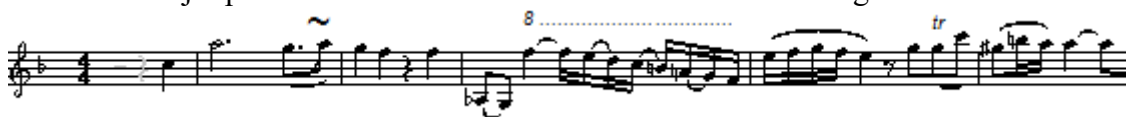
Genomföringen bjuder på raffinerad kontrapunkt. Först ut är ett fugato på huvudtemat (violan) och en motstämma (violin 2) som börjar samtidigt och som repeteras i kvintläge 6 takter senare i cello respektive violin 1. Därefter följer uppåtgående 16-dels skalor hämtade från huvudgruppen. Slutligen hörs även sidotemat i imitationsutstyrsel. I återtagningen fortsätter genomföringen av huvudtemat, nu som en kanon i kvintläge. I övrigt liknar den expositionen.

Under alla mina år som lyssnare av kammarmusik har jag aldrig hört någon kvartettensemble, på konsert eller på skiva, som spelat den i partituret påbjudna omtagningen av genomföring/återtagning i Haydns kvartettsatser i sonatform. Kanske uppstod denna praxis av utrymmesskäl när musiken började återges på skiva och befanns senare vara praktisk även vid koncertframföranden?

Enligt ovannämnde David Wyn Jones³ har *Andantet* förbryllat många kommentatorer. Satsen låter onekligen lite gammaldags med sitt tunna ackompanjemang och Jones menar själv att det knappast kännetecknas av tankedjup och betraktar den som "en parodi på en serenad, ett ironiskt mellanspel" mitt i allt det övriga tankearbetet.

Mittdelen börjar på liknande sätt men får snart en annan utveckling.

Den första delen återkommer i en något annorlunda skepnad. Charles Rosen menar att det är fråga om den typ av sonatform som var vanlig i långsamma staser.⁴

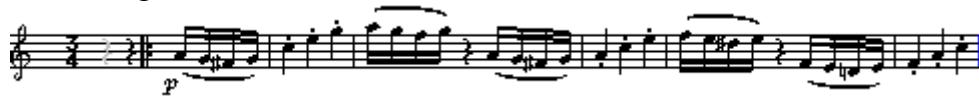
Menuettsatsen har flera ovanliga drag. Den första menuettreprise består t.ex. endast av 8 takter:

³ *Oxford Composer Companions Haydn*, ed. David Wyn Jones och förf. till avsnittet *Kvartetter*. N.Y.: 2009

⁴ Charles Rosen, *Sonata Forms*, W.W. Norton & Company, New York, 1988

Detta tema kommer heller inte tillbaks i den 42 takter långa andra repriserna som heller inte modulerar till dominanttonarten. Trion har ett med menuettdelen besläktat tema men är stigande i stället för fallande:

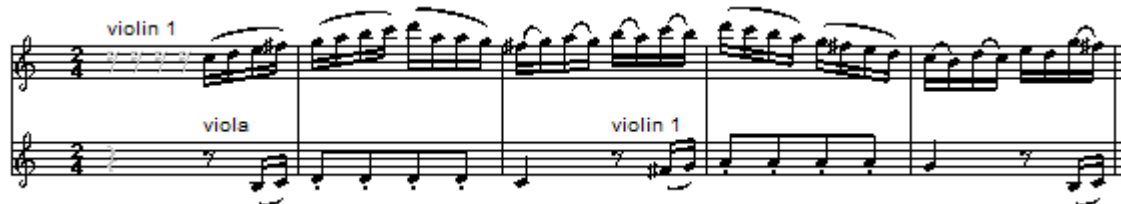
Menuettdelen återkommer på vanligt sätt men utan repriserna.

Finalen, *Vivace assai*, är verkligen livlig. Huvudtemat precenteras i dialog mellan violin 1/viola och violin 2.

I detta tema finns praktiskt taget hela det material som satsen bygger på, de 7 tonerna i understämman och 16-delsfigurerna i överstämman.

En understämman bestående av 7-tonsmotivet bildar tillsammans med 16-delslöpningar som startat flera takter tidigare ett inslag i överledningen:

Sidogruppen inleds med ett tema som liknar huvudtemat. Det spelas i dialog mellan undre och övre stråkar:

Detta följs av ett annat tema som också består av två motiv som upprepas:

Expositionen ska tas om.

Genomföringen börjar med ett unisont fastställande av 7-tonsmotivet, varpå följer en strålende polyfoni där ingen stämman är den andra lik.

Återtagningen är i princip lik expositionen om man bortser från överledningspartiet.

Stråkkvartett D-dur op. 50:6 Grodan

1. Allegro 2. Poco Adagio 3. Menuetto: Allegretto 4. Finale: Allegro con spirito

1787

Första satsen, *Allegro*, är monotematisk för att inte säga enmotivisk, eftersom det inledande motivet (= de 6 första tonerna) i huvudtemat dominerar hela satsen. Denna inledning av huvudtemat överraskar genom att den mera liknar ett slut än en början:

I takt 11 hörs en underbar mollpassage i violinerna och cellon:

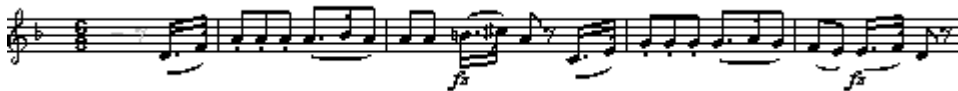
Satsen har kontinuerlig exposition utan typiskt sidotema. Överledning mot dominanttonarten börjar i takt 14.

Följande toner i violin 1 avslutar expositionen, som ska repeteras:

Hela satsen utgör ett fint exempel på Haydn förmåga att låta satsens struktur anpassas efter det musikaliska innehållet. Huvudmotivet visar sig i många skepnader redan i expositionen innan det blir föremål för ytterligare bearbetning i genomföringen. När det blir dags för återtagningen är det endast de 14 första takterna som är identiska med expositionens, sedan bjuder Haydn på helt nya turer.

Även andra satsen, *Poco Adagio*, kan sägas bestå av ett enda tema. Satsen har dock sonatform med huvudgruppen i d-moll och sidogruppen i F-dur. Huvudtemat är:

Sidotemat utgörs av huvudtemat i F-dur. Expositionen ska tas i repris. Genomföringen börjar med temat i Dess-dur, dock något förändrat:

I återtagningen går växlar tonarten till D-dur när det är dags för sidogruppen.

Menuettsatsen, *Allegretto*, har sedvanlig uppbyggnad. Den muskulösa menuett delen inleds med följande tema:

Trions inledande tema är betydligt sirligare:

Innan menuett delen återkommer finns det flera långa pauser i trions avslutning.

Det är *Finale: Allegro con spirito*, som gett kvartetten dess smeknamn. Huvudtemat innehåller i första violinen upprepade toner, som växlar mellan två strängar, s.k. bariolage. Detta skapar en svävande effekt, som någon åhörare eller exekutör har tyckt likna en grodas kväkande.

Sidotemat i A-dur bygger på huvudtemat och börjar på samma sätt i bariolage. I sidogruppen dyker också upp ett tema i fissa-moll bygger på första satsens huvudtema:

Som vanligt föreskriver Haydn repris av expositionen. ”Kväkandet” får stort utrymme i genomföringen och avslutar även hela satsen och kvartetten, nu i alla fyra stämmorna.

Kvartetter op. 54 och 55

Redan 1788, ett år efter op. 50, hade Haydn sex nya kvartetter klara. Han bad violinisten i Esterházy-orkestern, Johann Tost, att försöka sälja dem under en resa till Paris. De kallas därför allmänt för ”Tost-kvartetterna”. De salufördes tre och tre under olika opusnummer. I kvartetterna är det 1:a violinstämman som dominerar. Kanske har Haydn haft den virtuose Tost i tankarna när han komponerade kvartetterna. Enligt Homer Ulrich inleds nu Haydns mogna kvartettkonst⁵ Han menar att Tost-kvartetterna innehåller allt som de tidigare kvartetterna uppvisat och lite till. I själva verket är ”lite till” ett understatement för enligt Ulrich är de ”musikaliskt på en högre nivå i alla avseenden”.

Stråkkvartett G-dur op. 54:1

1. *Allegro con brio* 2. *Allegretto* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Presto*
1788

Första satsen, *Allegro con brio*, domineras av huvudtemat:

Men även en del andra teman får viss betydelse, t.ex. denna lugna melodi i överledningen, som får en viss utveckling i genomföringen:

Sidotemat börjar i G-dur (!) men hamnar snart i rätt tonart, dominanten D-dur:

8 takter före slutet hörs ett sluttema. Det återkommer först i återtagningen, där det utvecklas något.

Den betydelsefulla långsamma satsen, *Allegretto* (C-dur), har en okonventionell uppbyggnad. Som orienteringshjälp vid avlyssning kan man ha hjälp av att känna igen tre musikaliska tankar, som återkommer enligt mönstret ABCBAC.

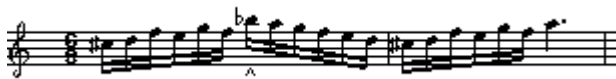
⁵ Homer Ulrich, *Chamber Music*, 2:a upplagan 1966, Columbia University Press

Det första temat består av en vacker melodi i violin 1 med ett 8-delsackompanjemang i övriga stämmor, här representerat av violastämman. Dessa upprepade 8-delar spelar en mycket viktig roll i satsen.

Temats tredje takt (den fjärde i notexemplet) med sina 16-delar är lustig eftersom den upplevs som inskjuten och tillkommen för att ge extra eftertryck. Efter nästa tvåtakters motiv inskjuts den två gånger. Den blir även föremål för utveckling. I en av dessa utvecklingsfraser överraskar Haydn med att använda ett B i stället för H medan övriga stämmor spelar tonerna F, G och H (tonikans dominantseptimackord). Det skapar en tydligt dissonant och spännande, effekt. Dissonansen är utmärkt i notexemplet nedan.

B-delen inleds med följande tema:

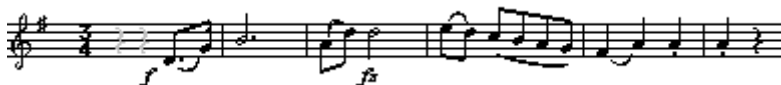

Störst spänning åstadkommer C-delen där Haydn excellerar i djärva harmoniväxlingar. (Bland annat förekommer så pass främmande tonarter som B-dur och Dess-dur.) Den inleds i violin 2, viola och cello:

Efter att C återkommit en andra gång, slutar satsen stillsamt med några 16-delsfraser följt av två mycket lågmälda takter.

I menuetten, *Allegretto*, är temat uppbyggt av hälfter om 5 takter. Man kan anta att den knappast är avsedd att dansas till.

I Trion är det cellon som har huvudrollen, nu med perioder om 4 takter.

Finalen, *Presto*, är ett rondo med rörligt huvudtema:

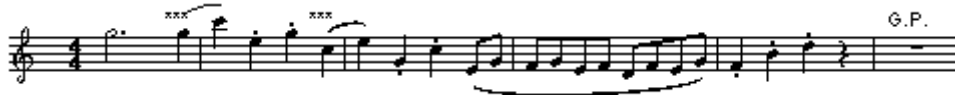
De mellanliggande episoderna är tydligt härledda ur detta tema. Sålunda börjar de alla med tre upprepade toner likt temat ovan. Första episoden går i g-moll, en annan i h-moll. Trots det livliga och energiska innehållet slutar satsen i pianissimo.

Stråkkvartett C-dur op. 54:2

1. *Vivace* 2. *Largo cantabile* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Adagio – Presto*
1788

Liksom övriga kvartetter i op. 54 uppvisar denna kvartett många djärva drag. Den inledande satsen följer visserligen i stort det sonatformmönster som senare skulle upphöjas till norm, men som Haydn själv långt ifrån alltid använde sig av. Här finns både huvudtema och kontrasterande sidotema. Men det är inte i varje sats med sonatform, som huvudtemat efter 12 takter hamnar i submedianten⁶ (här Ass-dur). Haydn var harmoniskt äventyrligare än Mozart.

Huvudtemat i inledningssatsen, *Vivace*, består av fem takter följt av en generalpaus.

(Asteriskerna markerar platsen för en 3-tonsutsmäckning.) Temat tar sats ytterligare en gång på detta sätt, innan det på allvar släpps lös i Ass-dur. Sidotematet presenteras som brukligt i dominanten (G-dur), men då har nästan 2/3 av expositionen förlupit:

Expositionen tas om. Genomföringen bearbetar huvudtemat. I återtagningen ersätts generalpausen med ett lågmält eko av föregående takt. Den avslutande codan är faktiskt längre än genomföringen.

Den långsamma satsen, *Adagio* (c-moll), har ett för Haydn ovanligt dystert tema:

(Asteriskerna markerar platsen för ett 2-tonsortament) Även formen är ovanlig. Melodin upprepas oförändrad ytterligare tre gånger men nu till en rörlig motstämma i violin 1, som något mjukar upp temats melankoli.

Menuettsatsen, *Allegretto* (C-dur), har i sin första del den förväntade lättsamma stämningen. Asteriskerna markerar plats för förslag:

Trion (c-moll) återvänder delvis till atmosfären i den långsamma satsen, trots att temat har stora likheter med det föregående temat.

Som kuriositet kan nämnas att takt 66 innehåller ett s.k. tristanackord.⁷

⁶ Mediant och submediant kallas tonerna som ligger tersen över respektive under tonikan. I C-dur är det alltså fråga om tonerna E eller Ess respektive Ass eller A. Även treklangerna på dessa toner omfattas av termen.

⁷ Tristanackordet, som består av tonerna F, H, Ess (Diss) och Ass (Giss) är inledningsackordet i Wagners Tristan och Isolde, därav namnet. Det kan betraktas som ett delvis förminskat F-septimackord. Ackordet är inte Wagners uppfinning. Det har använts av Bach, Mozart och Beethoven och ännu tidigare än så, men då som dissonans med kort varaktighet på väg mot upplösning. Det var Wagners sätt att använda det, som inledningsackord och med varaktighet som skapade sådan sensation. Samma toner ingår i ett ackord som används mycket i jazzmusiken och som brukar betecknas Fm7(b5), d.v.s. f-moll med femte tonen sänkt, kompletterad med liten septima (tonen ess).

Kanske väntar man sig att finalens *Adagio* bara ska vara en inledning till det kommande *Prestot*. I själva verket blir det satsens huvuddel.

violin 1
viola

p

Även en c-mollvariant hinns med innan *Prestot* sätter in:

Presto

Detta blir endast en kort episod och satsen avslutas med en återkomst av *Adagio*avsnittet. Hela satsen blir alltså en mycket ovanlig final i en även i övrigt originell kvartett.

Stråkkvartett E-dur op. 54:3

1. *Allegro* 2. *Largo cantabile* 3. *Menuetto. Allegretto* 4. *Finale. Presto*
1788

Kvartetten betraktas av många som en av Haydns främsta. Att den framförs så sällan kan bero på att den ställer höga tekniska krav, särskilt på förste violinisten; Johann Tost, som kvartetterna skrevs för, måste ha varit en mycket tekniskt driven musiker.

Första satsens huvudtema delas mellan de två violinerna med början i violin 2:

violin 2 violin 1 violin 2
violin 1 violin 2

fs

När temat efter 8 takter fortsätter vänder Haydn på steken och låter den börja med den nedåtgående frasen (se notexemplens sista takt ovan).

Överledningen som leder mot dominanttonarten domineras av triolfigurer:

Dessa utgör ett viktigt material i hela satsen.

Sidotemat är förlagt till de mellersta stråkarna och bygger på huvudtemat. Till detta spelas en motstämma i violin 1:

p dolce *cresc.*

fs

I sidogruppen får även triolfigurerna en återkomst. Expositionen ska repriseras.

Genomföringen utnyttjar huvudgruppens motiv och överledningens trioler.

Återtagningen är efter huvudgruppen ingen kopia av expositionen. I stället fortsätter utvecklingen av triolmotiven och motiv ur sidogruppen. Haydns sonatform kan skilja sig mycket från de normer som så småningom skulle dominera under Mozarts, Beethovens och de första romantikernas tid.

Den långsamma satsen, *Largo cantabile*, har tredelad ABA-form där A-delen i sin tur är tredelad. Det ger följande schema:

||: a :||: b – a :||: c :|| d || a || b
 <-----> <-----> <----->
 A B A

A går i A-dur, B i a-moll. Avsnitten a, b och c består alla av 8 takter. Avsnitt d är en överledning på 6 takter. Alla temana är rikligt försedda med utsirningar som inte alltid finns med i notexemplen nedan.

Avsnitt a karakteriseras av första motivets dubbelpunktering.

Redan i b får vi smaka på den a-mollstämning som komma skall i mellandelen:

Mellandelens c har violin 1 som solist:

I sista A har både a och b fått ytterligare utsmyckningar. Sista a har också utökats med 3 avslutande takter.

Menuettsatsen har sedvanlig uppbyggnad, ABA, där B är betecknad Trio. Den senare har ovanligt nog samma tonart som menuett delen.

A-temat kännetecknas av synkoperna i violinerna som inleder båda repriserna:

De lägre stråkarnas plötsliga insats är lika genial som överraskande.

Trios första repris inleds unisont:

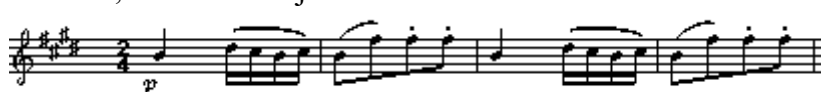
Menuett delen återkommer Da Capo.

Finale, *Presto*, inleds direkt med huvudtemat i violin 2:

När det upprepas kommer violin 1 in med en utsirande motstämma.

Sidotemat bygger helt på huvudtemat i tydlig monotematisk anda, men är ändå ingen exakt kopia av huvudtemat. Direkt kopierad skulle det ha börjat på ett diss i den nya tonarten, H-dur. Det sjunker heller inte sekvensartat som huvudtemat.

Kanske får det rent av inte kallas sidotema, trots att det går i "rätt" tonart. Det finns nämligen ingen cesur före temat, något som krävs för att temat ska få kallas sidotema, enligt musikvetarna Hepokoski och Darcy, författare till flera uppmärksammade avhandlingar om sonatformen.

Sluttemat är mera likt huvudtemat.

Genomföringen är ganska kort, det finns ju bara ett tema att utveckla. I återtagningen presenteras huvudtemat på ett nytt sätt liksom sidotemat på typiskt Haydn-maner. Den ganska långa Codan föregås av ett dominantseptimackord (H7) i en vilopunkt.

Stråkkvartett f-moll op. 55:2 *Rakkniven*

1. *Andante più tosto Allegretto* 2. *Allegro* 3. *Menuetto. Allegretto*
4. *Finale. Presto*
1788

Kvartetten har fått sitt smeknamn efter en anekdot, i vilken Haydn lovar förlagsrätten till sin bästa kvartett till den som kan ordna fram en prima engelsk rakkniv. Berättelsen är dock inte korrekt, vilket framgår av ett av Haydns brev från 1790.

Verket är emellertid intressant av flera andra skäl. Den vanliga ordningen med en snabb inledande sats följd av en långsam är omkastad (se satsbeteckningarna ovan).⁸ Vidare utnyttjar Haydn i sats 1, som är en variationssats, sin egen uppfinning med två teman, ett i moll och ett i dur.⁹ Till yttermera visso är durtemat en variation av molltemat.

Tema 1, f-moll:

Tema 2, F-dur:

Båda temana varieras två gånger växelvis.

Skälen till satsomkastningen har naturligtvis diskuterats. David Wyn Jones¹⁰ ger två skäl. Andantesatsens storlagenhet skulle riskera att komma i skymundan om den placerades efter den kompromisslösa och kraftfulla allegrosatsen. Dessutom anger de ideliga växlingarna mellan f-moll och F-dur tonaliteten för hela kvartetten (se nedan). Allegrosatsen börjar i f-moll och slutar i F-dur. Huvudtemat är:

Triolerna i takterna 2-4 har stort utrymme i satsen. Efter en 2-takters generalpaus dyker temat upp i Gess-dur och fungerar därefter i Ass-dur som sidotema. Expositionen tas i repris. Genomföringen, som börjar i Dess-dur, utvecklar, efter en 2-takters generalpaus med början i A-dur, följande figur i fallande sekvens:

Genomföringen övergår därefter i ett fugato med huvudtemat växlande mellan de tre nedre stämmorna i ordning cello, violin 2 och viola. Den slutar i ett pampigt fortissimo.

⁸ Haydn har använt sig av denna storform i några symfonier från 1760-talet, bl.a. nr 49, som också går i f-moll.

⁹ Haydn har i kvartettsammanhang utnyttjat denna dubbla variationsform en gång tidigare i op. 33:6

¹⁰ Oxford Composer Companions, Haydn, 2008

Återtagningen i F-dur, som börjar i piano, är nedkortad jämfört med expositionen. Så slutar denna sats, som utgör ännu en av många påminnelser om skillnaderna mellan Haydn och Mozart; Haydn var harmoniskt den mest äventyrlige av de två.

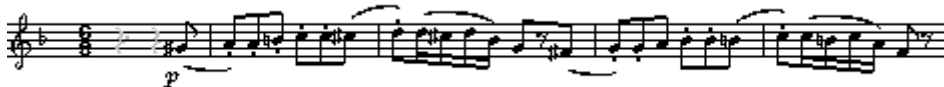
Menuettsatsen fortsätter att ställa moll mot dur. Menuett-delen går i F-dur:

Trion går i f-moll:

Finalsatsen i F-dur börjar direkt med ett stigande tema i påtaglig kromatik:

Detta tema i olika varianter fyller hela expositionen, som på vanligt sätt tas i repris. Expositionen är av typen kontinuerlig utan en tydlig uppdelning i en huvudgrupp och sidogrupp.

Den korta genomföringen börjar med en trångföring¹¹ av temat i omvändning, alltså fallande i stället för stigande

Sådana musikteoretiska resonemang behöver man inte ha en aning om för att kunna uppskatta musiken, men känslan kan knappast skadas av att veta lite om vilka intellektuella bemödande som ligger bakom ett verk.

Återtagningen bildar tillsammans med genomföringen ett avsnitt i satsen som liksom expositionen är satt inom repristecken (se notexemplet ovan). Trots detta tar moderna tolkare mycket sällan den andra halvan av satsen i repris.

Det är med denna kvartett som med många av världslitteraturens berömda böcker; många känner till verkens titlar men få har läst dem. Trots kvartettens stora förtjänster beror kändedomen om detta verk i huvudsak på anekdoten om förlagsrätten. Att verket framförs så sällan, kan enligt Hans Keller bero på att de snabba satserna, 2 och 4, är förhållandevis krävande och svårspelade.

¹¹ De olika stämmorna i en kontrapunktisk sats börjar innan den föregående stämmans tema är slut.

Kvartetter op. 64

Verken tillkom under en omvälvande tid i Haydns liv. Hans arbetsgivare sedan många år, Furst Nikolaus Esterhazy, dog, och sonen, som inte var musikintresserad, avskedade en stor del av hovorkesterns medlemmar. Kanske var Haydn, trots allt glad för att äntligen kunna lämna landsbyggen för Wien. De möjliggjorde också Haydns första resa till London. Denna samling kvartetter blev klara 1790 och medfördes under resan till London. De utgör den andra samlingen av sex kvartetter som brukar kallas "Tostkvartetter" och denna senare samling tillägnades också Johan Tost, en f.d. violinist i Esterhazyorkestern. Haydn lät dem publiceras av kompositören och förläggaren Leopold Kozeluch, antagligen för att hjälpa denne i hans affärsverksamhet.

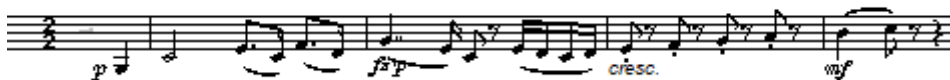
Efter de sex tidigare kvartetterna i storslagen och brilliant stil, återvänder Haydn nu till en intimare ton liknande den i op. 33. Tonarterna är också exakt de samma som i op. 33. De tekniska svårigheterna är nu mera jämt fördelade på de olika instrumenten. Mozarts inflytande kan också anas i en del längre sångbara teman. Enligt Charles Rosen överträffade Haydn aldrig den mogna kraften och variationen i dessa kvartetter.

Stråkkvartett C-dur op. 64:1

1. *Allegro moderato* 2. *Menuetto. Allegro ma non troppo* 3. *Allegretto scherzando*
4 *Finale. Presto*
1790

I ett set om 6 kvartetter hade Haydn nästan alltid en i C-dur. Detta är den 5:e i C-dur fr.o.m. op. 20.

Första satsen är som så många gånger förr monotematiskt, vilket inte betyder att den är fattig på motiv eller händelser. Huvudtemat har regelbunden perioduppbyggnad om 8 takter:

Sidotemat i G-dur är en utveckling av huvudtemat med de två första takterna helt lika. Ett sluttema avslutar expositionen:

Som vanligt ska expositionen tas i repris.

Genomföringen är kort och koncis. Den inleds med utveckling av sluttemat. Även återtagningen är kort. Kanske är det därför som satsen avslutas med en lång och innehållsrik Coda. Den börjar med triolfigurer i Dess-dur(!), fortsätter med bl.a. 16-delsfrasen från huvudtemats 2:a takt och sedan med huvudtemats första takt i imitation i de olika stämmorna. Den slutar med motiv ur sluttemat.

Ovanligt nog ska denna andra del av satsen, alltså genomföring och återtagning, inte tas om, i alla fall inte enligt det partitur som jag har haft tillgång till. Det finns dock flera inspelningar som har avsnittet i repris.

Menuettsatsen inleds med det första temat i cello. David Wyn Jones menar att detta är den första och enda gång som cello fått denna ära i Haydns kvartetter.

Monotematiken fortsätter; Trios första tema har de fyra första tonerna gemensamt med menuttidens tema. Och eftersom cellon, som ofta får inleda trion, men redan fått den äran i menuettdelen är det viola och violin 2 i samspel som presenterar triotemat. Det går i c-moll:

Den s.k. långsamma satsen har ett något snabbare tempo än brukligt. Den är tredelad men kan också sägas vara ett tema med två variationer. Temat består som så ofta hos Haydn av två delar, där den andra är betydligt utvidgad. Båda delarna ska tas i repris.

I den första variationen är det violin 2 som spelar melodin medan violin 1 har en mera utsirad motstämma. I sista variationen spelas temat i huvudsak av violan omväxlande med cellon.

I sista satsen lämnas monotematiken och här finns både en sidogrupp med ett nytt tema och ett längre, danslikt sluttema. Huvudtemat dansar fram på lätta fötter:

Ett längre överledningsparti byggs upp kring fallande 16-delsskalor. En sådan bildar också underlag för sidotemat:

Sluttemat följer omedelbart på det 8 takter långa sidotemat:

Detta mynnar i sin tur i två takter av huvudtemat.

Genomföringen börjar med en paus innan en märklig, ur djupet (läs cellon) stigande och spöklik variant av huvudtemat tar sin början och snart mynnar i ett fugato.

Återtagningen avstår från sluttemat och slutar i stället med en utveckling av huvudtemat.

Stråkkvartett h-moll op. 64:2

1. *Allegro spiritoso*
  2. *Adagio ma non troppo*
  3. *Menuetto. Allegretto*
  4. *Finale. Presto*
- 1790

I h-mollkvartetten med sina mörka undertoner återknyter Haydn till de stämningar av *Sturm und Drang*, som kännetecknade hans musik 20 år tidigare, bl.a. i kvartetterna op. 20. Men det finns även kopplingar till op. 33 nr 1 i samma tonart. Båda kvartetterna uppvisar samma växling mellan dur och moll.

Inledningssatsen, *Allegretto spiritoso*, inleds av en ensam första violin med ett tema som först i takt 4 ”hittar” satsens uppgivna tonart:

Sidotemat (8 takter) börjar långsamt i D-dur (första notexemplet) men avslutas med ett magnifikt utbrott i d-moll (andra notexemplet):

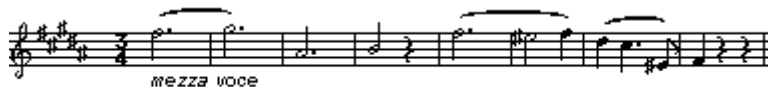

Det följs omedelbart av stigande sexter som kromatiskt förflyttar sig uppåt. I genomföringens mitt finns ett lågmält, magiskt avsnitt med dessa kromatiskt stigande intervaller, som nu har blivit oktaver och som avslutas i ett dramatiskt crescendo.

Även i återtagningen finns ett kort avsnitt av dessa intervaller, nu expanderade till två oktaver. De bidrar i alla sina framträdande otvivelaktigt till att ytterligare höja den dramatiska temperaturen i denna sats, som måste vara en av Haydns märkligaste i sonatform.

Enligt Haydn-biografen Robbins Landon är den långsamma satsen, *Adagio ma non troppo* (H-dur), *den vackraste adagiosats, som Haydn någonsin skrev*. Temat består av 17 takter (8 + 9) som upprepas några gånger i nya stämkonstellationer.

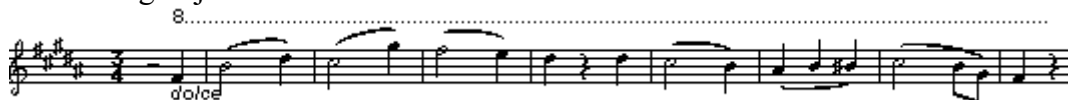

Mera ett scherzo än en menuett kallar Melvin Berger den tredje satsen, som Haydn betecknat *Menuetto: Allegretto*. Men den allvarliga stämningen finns kvar åtminstone i menuettdelen.

(I notexemplet ovan visar tecknet * i takterna 4, 5, 7, 8 platsen för ett förslag. Detta förslag finns även i takt 2 men har där ersatts med en notering som visar hur det spelas, dvs. hur det berör utseendet av den föregående taktens slut.)

Trion klingar ljuvt med sitt ländlerlika tema:

I sista satsen skingras äntligen de dystra stämningarna för gott. Den betecknas *Finale. Presto* och har sonatform. Ett glatt tema inleder:

Liksom i så många av Haydns sena kvartetter är satsen monotematisk. Detta får dock inte tolkas alltför bokstavligt. När sidogruppen börjar i parallelltonarten D-dur är temat visserligen likt det första men inte exakt:

Expositionen slutar med ytterligare en variant av temat

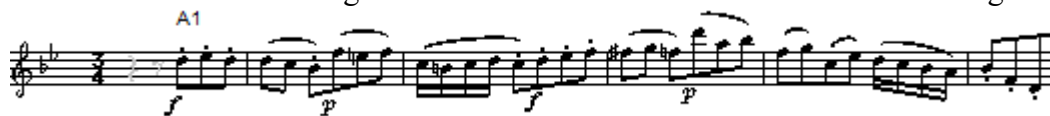
Expositionen spelas i repris liksom satsens andra del, genomföring + återtagning. Genomföringen, som är ovanligt lång, sprudlar av kvicka infall, bl.a. flera plötsliga pauser. Återtagningen är kort och leder över i en coda i H-dur, som ytterligare betonar den lättsamma stämningen. Men Haydn gäckas med dem som nu förväntat sig ett slut i triumf; satsen slutar i diminuendo och pianissimo.

Stråkkvartett B-dur op. 64:3

1. *Vivace assai* 2. *Adagio* 3. *Menuetto. Allegretto* 4. *Finale. Allegro con spiritu*
1790

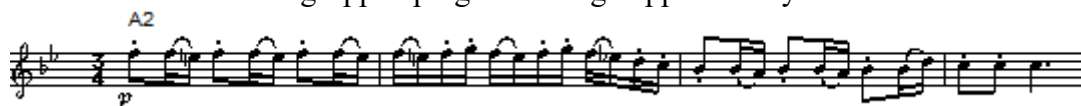
Kvartetten sprudlar av livfullhet och energi och är mycket rytmiskt fokuserad, inte minst i mellansatserna. Karakteristiskt är också första satsens överflöd av teman. Det är ovanligt i ett konstnärskap som domineras så av monotematik.

Första satsens 7-taktiga huvudtema växlar mellan staccato- och legatomotiv.

Upptaktens tre toner återkommer i tema B2 och C2.

Ett annat tema i huvudgruppen präglas av en galopperande rytm:

Sidotemat är ovanligt lyriskt:

Ett andra tema i sidogruppen utnyttjar huvudtemats upptakt i en sjunkande sekvens:

Det leder direkt till 16-delslöpningar, som efter två takter blir motstämma till det synkopladdade temat:

I slutgruppen hörs två teman, C1 och C2:

Genomföringen behandlar alla teman i huvud- och sidogrupp inte minst A2 och B3:s 16-delsfigurer.

Återtagningen avstår från det första sidotemat och slutar med slutgruppens två teman. Även genomföring/återtagning har repristecken.

Adagiot utnyttjar, liksom kvartetterna nr 1 och 2 i op.64, en tredelad form byggd på ett tema med två variationer. A-delen utgörs av temat. Det består av 8 + 8 takter som båda tas om, alltså 32 takter sammanlagt. Vid omtagningen sker viss utsirning av melodin. De två temadelarna delas mellan violinerna. Notexemplet visar den första:

Del B är en variation av huvudtemat i ess-moll. Avsnittet har 24 takter:

A:s återkomst utgörs av ytterligare en variation på temat. De första 8 takterna är dock identiska med temat.

Menuetten, *Allegretto*, verkar i början gå i stadig tretakt:

Men snart påverkas känslan av trygg meter genom betoningar på varannan fjärdedel, så som i ett avsnitt av den andra reprisen:

I Trion fortsätter taktförskjutningen, nu med hjälp av synkopering. Den gör att känslan av upptakt kan försvinna. Cellon hjälper dock till med toner på första fjärdedelen:

Finalen, *Allegro con spiritu*, utgör en härlig avslutning på en härlig kvartett. Reclams Kammermusikföhrer tycker att satsen har något ungerskt över sig. Huvudtemat har, liksom ett av temana från första satsen, galoppkaraktär:

Expositionen är av typen kontinuerlig, alltså utan egentlig sidogrupp (se op. 42). Detta hindrar inte att det finns intressanta passager utöver huvudtemat. Man kan t.ex. knappast undgå att lägga märke till en lugn passage i den annars framilande satsen:

En pregnantare melodi, som kanske skulle ha kallats sidotema om expositionen varit tydligt tvådelad, får nu epitetet sluttema:

Genomföringen inleds med synkoperingar, och vidareutvecklar flera av expositionens inslag. Återtagningen bjuder heller inte på överraskningar om man inte ska räkna dit en generalpaus före sluttemat. Detta inleder en Coda lika lång som avsnittet före pausen.

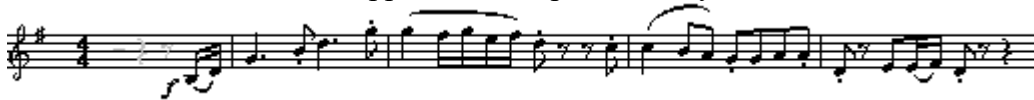
Stråkkvartett G-dur op. 64:4

1. *Allegro con brio* 2. *Menuetto: Allegretto* 3. *Adagio: Cantabile sostenuto*
4. *Finale: Presto*

1790

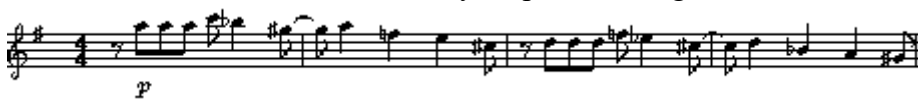
Haydn bygger ofta till skillnad mot Mozart upp sina sonatformade kompositioner monotematiskt, alltså låter en enda utvecklingsbar idé prägla verket. Här, liksom i föregående kvartett, frångår han denna princip i den inledande satsen, *Allegro con brio*, som har åtminstone tre skilda teman.

Det inledande huvudtemat öppnar med en punkterad rytm av G-durackordets toner.

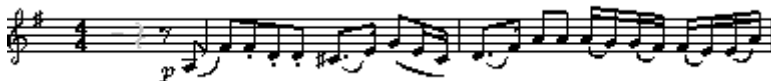

En kaskad av 16-delar i violin 1 leder till sidogruppen – alltså utan att vara föregången av en cesur – och vars första tema helt enkelt är huvudtemat i D-dur!

Ett andra sidotema är en 4-takters synkoperad nedåtgående rörelse i d-moll:

Ett sluttema sätter punkt för expositionen.

Expositionen ska tas i repris. Den koncentrerade genomföringen börjar med några korta fraser av sluttemat. Därefter följer en hisnande uppvisning i violin 1 innan sidotema 2 leder över till återtagningen. I återtagningen utvecklas huvudtemat, som Haydn ej gett någon plats i genomföringen.

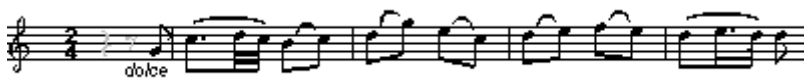
Menuetto: Allegretto har ett gungande ländlerliknande inledningstema:

Trios melodier spelas helt av violin 1 till pizzicatoackompanjemang i övriga stämmor.

Den tredelade långsamma satsen, *Adagio* inleder med huvudtemat i C-dur:

B-delens tema är en variant av huvudtemat i c-moll.

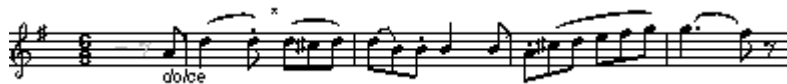
När A-delen återkommer presenterar Haydn ytterligare en variation av huvudtemat.

Den energiska sista satsen, *Finale: Presto*, är skriven i sonatform. Huvudtemat är glatt och okomplicerat.

(Asteriskerna markerar plats för för-slag liksom i nästa notexempel).

Sidotemat ändrar inte så mycket i stämningen, även om det står *dolce* i noterna. Däremot kan man imponeras av hur Haydn har skapat det nya temat genom att kasta om melodirytmerna i huvudtemats första takt:

Genomföringen börjar med växlingar mellan piano och forte i något som skulle kunna kallas frågor och svar, men övergår snart i en kontrapunktisk utveckling av huvudtemat. Återtagningen är ganska lik expositionen. Som vanligt väljer de flesta interpretter att avstå från repris av genomföring och återtagning.

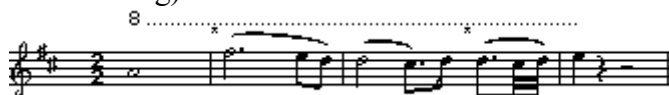
Stråkkvartett D-dur op. 64:5, Lärkkvartetten

1. *Allegro moderato* 2. *Adagio cantabile* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Vivace*
1790

Detta är en av Haydns mest kända kvartetter. Första satsen, *Allegro moderato*, öppnar med ett enkelt stackatotema i de tre lägre stämmorna.

Temat fortsätter som ackompanjemang till nästa tema som spelas av violin 1 och som gett kvartetten dess smeknamn. (* i notexemplet markerar plats för prydnadsnoter, här som för-slag):

Sidotemat presenteras i violinerna:

Men det blir endast en kort episod som omedelbart följs av en synkoperad passage i violan, som övriga stämmor efter hand faller in i, och som inför en mörkare stämning. Ett utbrott av trioler tio takter före expositionens slut inleder slutgruppen.

Expositionen tas som vanligt i repris. Genomföringen har i mitten en unison urladdning av trioler följd av en falsk återtagning¹² som fortsätter med temautvecklingen. Efter en lång, vilande ton börjar den "riktiga" återtagningen. Den börjar inte med det tassande inledningstemat utan med första violinens lärlrika utflykt högt uppe i det blå. Kanske utgör detta ett bevis för att det är detta temat som är huvudtemat.

I andra satsen, ett tredelat *Andante cantabile*, svarar violinen för A-delens melodi:

Liksom flera gånger tidigare låter Haydn mellandelen bli en mollversion av A-delen (ex. op.64:4). Med den återkommande A-delen avslutas en av Haydns vackraste satser.

¹² Se Musikordlistan

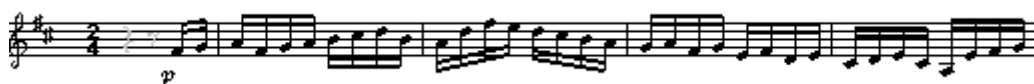
Nästa sats, med beteckningen *Menuetto: Allegretto*, bryter den meditativa stämningen från föregående sats. Menuettemat är angenämt gungande (se ovan om *)

Trion går i moll och är mera polyfon än menuetten.

Även finalen, *Vivace*, är tredelad A-B-A. A inleds med ett *perpetuum mobile*, som påminner om irländsk folkmusik.

Denna första del är i sin tur tredelad på samma sätt som menuettdelen i en menuettsats, alltså i mönstret ||: a :||: b - a :||

För tredje gången i denna kvartett låter nu Haydn mellandelen B fyllas med en mollversion av första delen. Här utvecklas den till ett spännande fugato:

A-delen återkommer och avslutar detta härliga verk

Stråkkvartett Ess-dur op. 64:6

1. *Allegretto* 2. *Andante* 3. *Menuetto: Allegretto* 4. *Finale: Presto*
1790

Ett varmt lyriskt tema öppnar första satsen, *Allegretto*.

Den sista takten av temat blir betydelsefull i genomföringen (understrekat i notexemplet). I huvudgruppens fortsättning sker sedan en del djärva harmoniska utflykter innan sidotemat tar vid. Detta liknar mycket huvudtemat, och endast tonarten, B-dur, visar att vi är i sidogruppen.

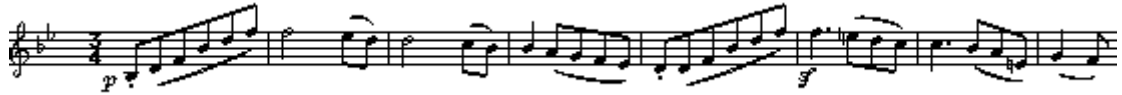

Det rör sig alltså om Haydns ganska vanliga variant av sonatformen, med ett enda tema. Expositionen tas i repris.

Den intressanta genomföringen består av tre tydligt åtskilda delar. Först kommer en bearbetning av huvudtemat i suverän kontrapunkt, där varje instrument har sin egen stämning. Sedan följer ett avsnitt där frasen i huvudtemats sista takt vandrar mellan tre av stämmorna till ett stackatoackompanjemang i violin 2. Genomföringen avslutas med återtagning i "fel tonart", Gess-dur.¹³ Den avlöses av den egentliga återtagningen – i tonikan – med fortsatt utveckling av monotemat. Efter vilopunkt följer en ganska lång coda med samma innehåll som återtagningen.

¹³ Se Musikordlistan: Återtagning.

Den långsamma satsen har tredelad form. A byggs upp av ett vackert, rofyllt tema

B-delen utgör en dramatisk kontrast i b-moll.

Menuetten, *Allegretto*, har den inte helt ovanliga kombinationen av en robust menuettdel och en lyrisk vekare Trio.

I slutet av Trios andra repris spelar violin 1 en stämma i det högsta registret som komplement till 2:a fiolens melodi.

Sista satsen, *Presto*, har rondoform. Schemat kan skrivas $||:A:||BABACADA$. Rondotemat är

I de mellanliggande episoderna hör man följande tre teman:

En liten lustighet hörs i sista A. Rondotemat får under fyra takter sitt tempo halverat, innan det på nytt hastar till slut.